

Türkiye’de Tekstil Sanayiine Tarihsel Bir Bakış

Gizem Nur Bulut*

Giriş

Tekstil, genel bir anlatımla dokuma ve dokumacılık faaliyetlerinin bütününe verilen isimdir. Tekstilin ortaya çıkışı, insanoğlunun var oluşundan itibaren doğa karşısında sürdürdüğü yaşam mücadelesine kadar uzanmaktadır. İnsanoğlu doğanın zorlu koşulları karşısında yaşamını sürdürebilmek için beslenme, giyinme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını giderebilmenin yollarını aramıştır. Tekstilin ilk ürünleri, bu üç temel ihtiyaçtan birini oluşturan giyinme ihtiyacının giderilmesine yönelik ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde gerek ihtiyaçların çeşitlenmesi gerekse bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmelere bağlı olarak tekstil üretiminde kullanılan malzemeler, araçlar ve yöntemler giderek çeşitlenmiştir¹. Bu çeşitlenmenin vardığı önemli bir nokta ise Sanayi Devrimi olmuştur. 18.yy’ın sonlarına doğru İngiltere’de ortaya çıkan makineleşme hamlelerinin temelinde yer alan geleneksel tekstil üretiminde iplik eğirme ve dokuma süreçlerini hızlandırma çabalarıdır. Böylece tarihin ilk dönemlerinde başlayan geleneksel tekstil üretimi yerini Sanayi Devrimi’yle birlikte gelişen tekstil sanayiine bırakırken; tekstil sektörü dünyada birçok ülkenin sanayileşme sürecinde önemli bir başlangıç noktası olmuştur.

Tekstil sektörü basit teknoloji kullanımına dayanan emek yoğun üretim yapısı sayesinde özellikle geliştirmekte olan ülkelerin sanayileşme ve kalkınma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu açıdan sanayileşmede tekstil sektörüne öncelik verilmesi, Türkiye için de geçerlidir. Bu çalışmada Türkiye’de tekstil üretiminin gelişimine yönelik mevcut kuramsal araştırmalardan ve tekstil sanayiine yönelik istatistikî verilerden yola çıkılarak Türkiye’nin ekonomi ve

* Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/TÜRKİYE, gizemnurbulut@gmail.com

1 T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *Tekstil, Hazırgiyim ve Deri Ürünleri Sektörleri Raporu (2020)*, Ankara 2020, s. 15.

sanayi politikaları çerçevesinde tekstil üretiminin gelişim süreci tarihsel bir bakış açısıyla incelenecektir.

1. Cumhuriyet'in İlanından Önce Türkiye'de Tekstil Sektörü

Tekstil sektörü, Anadolu'da en eski ekonomik faaliyetlerden birini oluşturmaktadır. Bu coğrafyada dokuma ve dokumacılık faaliyetlerinin tarihi, İlk Çağ uygarlıklarına kadar uzanmaktadır; ancak Anadolu'da dokumacılığın gelişimi, esas olarak Selçuklu döneminde başlamıştır. Bu dönemde Anadolu'da üretilen pamuklu ve ipekli dokumalar, dönemin en önemli ticaret malları arasında yer almıştır. Osmanlı döneminde dokumacılığın gelişimi ise Selçuklu dokumacılık mirasının yeniden değerlendirilmesiyle mümkün olmuştur². Bu sayede 13.yy'dan itibaren Anadolu'da üretilen pamuklu ve ipekli dokumalar dünyanın çeşitli yerlerine gönderilmeye başlanmış; Denizli, Adana, Bursa gibi pamuk ve ipek üretiminde öne çıkan şehirler önemli birer dokumacılık merkezi olarak gelişim göstermiştir³. Pamuklu ve ipekli dokumacılığın yanı sıra zaman içerisinde yün, kenevir ve keten dokumacılığı da imparatorluğun çeşitli yerlerinde faaliyet göstererek Osmanlı dokumacılığının gelişiminde belirleyici olmuştur⁴.

Kuruluşundan son yıllarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda ülke ekonomisinin esas olarak gıda ve tekstil üretimine dayandığı görülmektedir. Başta hammadde temini olmak üzere dokumacılığın kaynağını Doğu'dan alması; Batı'nın önemli bir tüketici durumunda bulunması, giyinme ihtiyacının yanı sıra ordunun ve donanmanın ihtiyaçlarını karşılayabilme durumu gibi etkenler iç ve dış piyasada Osmanlı dokumacılığının gelişimine öncülük etmiştir. Böylece 18.yy'a kadar Osmanlı dokumacılığı geniş imparatorluk sınırları içerisinde ülke ihtiyaçlarını karşılayabildiği gibi dış ülkelere ihracat imkânı da sağlamıştır⁵. Ancak 18.yy. itibariyle İngiltere'de başlayan ve kısa süre içerisinde İngiltere'nin ticari ilişkiler kurduğu diğer ülkeleri de etkisi altına alan Sanayi Devrimi, bütün dengeleri altüst etmiştir. Fabrikalarda yeni makinelerin kullanılmasıyla daha ucuza mal edilen tekstil ürünlerinin yarattığı rekabet koşulları karşısında Osmanlı dokumacılığının

2 Halil Yıldız, "Türkiye'nin Sanayileşmesinde Dokuma Sanayiinin Yeri ve Önemi", *İstanbul İktisat Dergisi*, 1989, 389-404, s. 393.

3 Emre Dölen, *Tekstil Tarihi*, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 373.

4 Uludağ İhracatçı Birlikleri (UİB), *Türkiye Tekstil Sektörü ve Bursa*, Bursa 2020, s. 7.

5 Yıldız, agm., s. 393-394.

atölyelerde geleneksel el tezgâhları kullanılarak gerçekleştirilen üretim yapısı oldukça yetersiz kalmıştır⁶. Makine kullanımının yanı sıra çeşitli kapitülasyonlar ve ticari anlaşmaların dış ülkelere sağladığı kolaylıklar da Avrupa kökenli tekstil ürünlerinin Osmanlı pazarını ele geçirmesine neden olmuştur. 19.yy’a kadar Osmanlı İmparatorluğu tekstil ürünleri bakımından kendine yeterliyken; 19.yy’dan itibaren imparatorluk sınırları içerisinde talebin yaklaşık %80’i ithal edilen iplik ve kumaş gibi tekstil ürünlerinden sağlanır hale gelmiştir⁷.

1839’da Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nda başta askeri ve idari alanda olmak üzere modernleşmeye yönelik bir dizi reform yapılmıştır. Bu dönemde Avrupa sanayii karşısında yerli üretimin çöküşünü engellemek ve en önemlisi modern ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla devlet öncülüğünde fabrika kurmaya yönelik çeşitli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda Feshane, Basmahane ve Hereke Fabrikası gibi çeşitli dokuma fabrikaları ortaya çıkmıştır⁸. Bu fabrikaların kurulabilmesi için Avrupa’dan yeni teknolojiye dayalı makineler ithal edilmiş, üretim sürecini yönetmek üzere yüksek ücretlerle mühendis ve teknik elemanlar getirilmiştir. Ancak bu girişimler, kurulmak istenen sanayinin dışa bağımlı olmasına neden olmuştur⁹. Ayrıca bu dönemde devlet tarafından kurulan fabrikaların yanı sıra özel teşebbüs tarafından da çeşitli dokuma fabrikaları kurulmuştur. Kapitülasyonların sağladığı kolaylıkların yanında hammadde bolluğu, ucuz emek gücü ve geniş bir pazarın varlığı gibi avantajlara sahip olması Osmanlı topraklarını yabancı sermaye yatırımları açısından daha cazip hale getirmiştir¹⁰. Sanayileşmeye yönelik önemli sayılabilecek bu gelişmelere rağmen kurulan fabrikaların büyük çoğunluğu uzun süre faaliyet gösterememiştir. Bunun nedeni, Osmanlı sanayiinin teknik yetersizliklerinin yanı sıra kapitülasyonların Avrupa tekstil ürünlerine sağladığı önemli avantajlar olmuştur¹¹.

6 Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 10. baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 101.

7 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 24. baskı, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, s. 22.

8 Dölen, *age.*, s. 401-402.

9 Pamuk, *age.*, s. 93.

10 Gülşah Yılmaz, *18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Yerel Tekstil Üretiminden Sanayileşmeye Geçiş*, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 98.

11 Yılmaz Kuzucu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Tekstil Tarihinin Gelişimi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 180.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ve 'milli bir ekonomi oluşturma' hedefiyle birlikte sanayileşmeye yönelik önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1913 yılında yerli sanayi üretimine devlet desteği sağlamak amacıyla 'Teşvik-i Sanayi Kanunu' yürürlüğe konmuştur¹². Sanayileşmeye yönelik atılan bu adımlar dokuma sanayinin de gelişimine öncülük etmiştir. Özellikler ipekli dokuma alanında geleneksel el tezgâhları yerine yüksek teknoloji makinalar kullanılmaya başlanmış; 1910 yılında ilk modern dokuma tezgâhı, yabancı bir girişimci tarafından Bursa'ya getirilmiştir¹³. Tekstil üretiminde makineleşme yaygınlaşırken, Osmanlı dokuma sanayinde çalışanların sayısı da giderek artmış; çalışanların büyük çoğunluğu oldukça düşük ücretlerle çalıştırılan kadınlar olmuştur. Tekstil üretimin emek yoğun yapısı göz önüne alındığında düşük ücret düzeyleri, Osmanlı dokuma sanayinin ayakta kalmasını sağlayan en temel unsur olmuştur¹⁴.

20.yy'a geldiğinde Osmanlı'da dokumacılık alanında faaliyet gösteren işletmeler arasında en önemlileri İstanbul Feshane, İzmit ve İslimye'de bulunan Çuha Fabrikası, Hereke Fabrikası, Bursa Mensucat, Balıkesir Aba, Bursa İpek İpliği ile Basmahane olarak da bilinen Bakırköy Bez Fabrikası'dır¹⁵. 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı, Osmanlı'nın sanayileşme çabalarını sekteye uğratmış; dokuma sanayii de bu gelişmeden olumsuz etkilenmiştir. 1915 yılında toplam üretimin %82,3'ü gıda ve dokuma sanayiinden sağlanırken; imparatorluk sınırları içerisinde pamuklu dokuma tüketiminin yalnızca %9,5'i yerli üretimle; geri kalanı ithal edilen ürünlerle karşılanmıştır¹⁶. Bu durum, sanayileşmeye yönelik önemli gelişmelere karşın Osmanlı'nın kendine yeterli bir sanayi üretimi gerçekleştiremediğinin ve iç piyasadaki talebin esas olarak ithalat yoluyla karşılandığının bir göstergesidir. Osmanlı ekonomisinin büyük ölçüde sanayisiz bir ekonomi olarak sayılmasına yol açan bu eğilim Millî Mücadele yıllarında da sürmüştür. Savaş koşullarının tarım arazileri, hayvan sürüleri, teknik araç ve gereçler üzerinde yarattığı tahribat, bütün sanayi kollarında olduğu gibi dokuma sanayiinin de büyük oranda gerilemesine neden olmuştur¹⁷.

12 İhsan Burak Bircikli, "Yüzcü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış*, 2.3, 2008, 211-26, s. 221.

13 Ayhan Aktar, "Bursa'da Devlet ve Ekonomi", içinde *Bir Masaldı Bursa*, ed. Engin Yenal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s. 137.

14 Kuzucu, *agt.*, s. 186.

15 Hacer Ansal, "75 Yılda Başlı Çeken Sektörlerden: Tekstil", içinde *75 Yılda Çarklardan Çiplere*, ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 183.

16 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 36-37.

17 Pamuk, *age.*, s. 174.

2. Cumhuriyetin İlanından Sonra Türkiye’de Tekstil Sektörü

Cumhuriyet’in ilanından önce ülkenin ekonomik bağımsızlığını sağlayacak adımların görüşülmesi amacıyla 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında ‘İzmir İktisat Kongresi’ düzenlenmiştir. Kongre’de Osmanlı döneminde Meşrutiyet sonrası benimsenen milli ekonomi oluşturma düşüncesi devam ettirilmiş; sanayileşmenin gerçekleştirilmesi için başlangıçta devletin özel sektörü teşvik etmesine yönelik girişimler yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak, özel sektörü kredi ve teşviklerle desteklemek amacıyla 1925 yılında ‘Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası’ kurulmuştur. Bankaya Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan Feshane, Basmahane, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası ile Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası devredilmiş ve banka bünyesinde bu işletmelerin teknoloji ve altyapı açısından uygun hale getirilerek özel sektöre devredilmesi amaçlanmıştır¹⁸. İkinci olarak, yerli ve yabancı sanayi yatırımlarını teşvik etmek amacıyla 1927 yılında ‘Teşvik-i Sanayi Kanunu’ yürürlüğe konmuştur. Kanun çerçevesinde sanayi işletmelerine arsa temini, teknik araç ve gereç için gümrük vergisi muafiyeti, taşıma ücretlerinde indirim gibi çok geniş ayrıcalıklar sağlayacak düzenlemeler yapılmıştır¹⁹. Sanayiye sağlanan bu teşviklere rağmen söz konusu dönemde -bütün sektörlerde olduğu gibi- tekstil sektöründe anlamlı bir sanayileşmenin söz konusu olmadığı görülmektedir. 1927 yılı sanayi sayımlarına göre imalat sanayinde katma değer yaklaşık %64,4’ü gıda sanayinden; %18,3’ü dokuma sanayinden karşılanmıştır. Buradan hareketle, tekstil sektörünün dönemin imalat sanayinde ikinci önemli sektör konumunda olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu dönemde tekstil üretimi, iç piyasadaki talebi karşılanmaktan oldukça uzak kalmıştır. 1923-1929 yılları arasında düzenli olarak pamuk ihracatı yapılmasına karşın, tekstil ürünleri ithalatı %35-45 aralığında seyretmiştir. Bu durum, imalat sanayinde kapasite yetersizliklerinin yanı sıra Türkiye’de üretilen iplik ve kumaşların düşük kalitede olmasından kaynaklanmıştır²⁰.

a. 1930-1950: Planlı Sanayileşme ve Tekstilde Sümerbank Deneyimi

1920’lerin sonlarına gelindiğinde devlet teşviklerine rağmen özel sektörün yeterince gelişemediği görülmüştür. 1929 Krizi’nin ülke ekonomilerine

18 Dölen, *age.*, s. 435.

19 Çağlar Keyder, “İmalat Sektörünün Yapısı (1923-1929)”, içinde *75 Yılda Çarklardan Çiplere*, ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 51.

20 Keyder, *agm.*, s. 47-48.

devlet müdahalesini gerektiren olumsuz etkileriyle birlikte 1930'lardan itibaren Türkiye'de de devlet müdahalesine dayalı korumacı ekonomi ve planlı sanayileşme politikasına geçilmiştir. Bu çerçevede ilk olarak, 1930-1931 yılları arasında dış ticarete koruma önlemleri giderek artırılmıştır²¹. İkinci olarak, 1932 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'nın statüsünde birtakım değişiklikler yapılmış; banka özellikle kredi işlemleriyle ilgilenmek üzere 'Sanayi Kredi Bankası'na dönüştürülmüş ve bünyesindeki sanayi işletmeleri 'Devlet Sanayi Ofisi'ne devredilmiştir²². Devlet Sanayi Ofisi'nin kuruluşu planlı sanayileşme yolunda atılan ilk adım olarak sayılabilir; ancak bünyesindeki işletmeleri devreden bankanın sermayesiz kalıp kredi veremez duruma düşmesi gibi nedenlere bağlı olarak uygulamada istenilen sonucu veremediği görülmüştür. Bunun üzerine 1933 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı hazırlanmış ve planın uygulamasında aynı yıl kurulan 'Sümerbank' görevlendirilmiştir²³.

Birinci Sanayileşme Planı çerçevesinde ithal edilen temel tüketim mallarının yerli üretimine öncelik verilmiş; hammaddesi ülke içerisinde karşılanabilen sanayi kollarına yatırım yapılması ve özel sektör tarafından yatırım yapılması mümkün görünmeyen sanayi işletmelerinin devlet tarafından kurulması amaçlanmıştır²⁴. Planın uygulanmasından sorumlu Sümerbank'ın temel görevleri ise Sanayi ve Kredi Bankası'ndan devraldığı kredi ve bankacılık işlemlerini gerçekleştirmek; Devlet Sanayi Ofisi'nden devraldığı fabrikaları işletmek, devlet tarafından kurulacak sanayi işletmelerinin plan ve proje işlerini yürütmek; sanayi işletmelerinin teknik eleman ihtiyacını karşılamak üzere yurt içinde çeşitli okulları açmak ve yurt dışına öğrenci göndermek olarak belirlenmiştir²⁵.

Sümerbank, ilk olarak devraldığı mali haklar, sermaye ve fabrikalar ile işe başlamış; kısa süre içerisinde hem devraldığı fabrikalarda modernleşmeye gitmiş hem de yeni fabrikaların kuruluşuna geçmiştir. Sümerbank'ın devraldığı fabrikalar, Feshane Yünlü Dokuma, Bakırköy Pamuklu Dokuma,

21 Mustafa Sönmez, "75 Yıllık Sanayileşme Politikaları", içinde *75 Yılda Çarklardan Çiplere*, ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 5.

22 Bilsay Kuruç, "1930'ların Sanayi Hareketinde Unutulanlar ve Az Bilinenler", *75 Yılda Çarklardan Çiplere*, ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 96.

23 Sönmez, agm., s. 4-5.

24 Korkut Boratav, "Korumacı-Devletçi Sanayileşme: 1930-1939", *75 Yılda Çarklardan Çiplere*, ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 74.

25 Dölen, *age.*, s. 437.

Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikaları ile Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası’dır. 1934’te Bakırköy Dokuma Fabrikası genişletilmiş ve ağırlık dokuma sanayiinde olmak üzere 1935’te Kayseri Bez Fabrikası, 1937’de Nazilli Basma Fabrikası ve Ereğli Bez Fabrikası, 1938’de Gemlik Suni İpek Fabrikası ve Bursa Merinos Fabrikası, 1939’da Malatya Bez ve İplik Fabrikası işletmeye açılmıştır. Fabrikalarda üretilen ürünlerin pazarlanmasını sağlamak amacıyla 1933’te ‘Yerli Mallar Pazarı’ kurulmuş ve zaman içerisinde çeşitli aşamalardan geçerek 1949’da ‘Sümerbank Alım Satım Müessesesi’ adını almıştır. Kurulduğu 1933 yılında kurum bünyesinde yalnızca bir satış mağazası bulunurken, zaman içerisinde satış mağazalarının sayısı giderek artmış; 1940’ta 39, 1950’de 50, 1960’ta 151 ve 1970’te 197’ye yükselmiştir²⁶.

Sümerbank’ın faaliyetleriyle birlikte sanayileşme, temel tüketim mallarının ülke içinde üretilmesine yönelik gerçekleştirilmiş; böylece Türkiye gıda ve tekstil üretimini, kural olarak yerli üretimle sağlar hale gelmiştir. Bu gelişme, esas olarak hafif sanayiye dayalı bir gelişme olmakla birlikte, Boratav’ın aktarımıyla, bu yönde zorunlu bir adım atılmadan herhangi bir sanayileşme sürecinin başlayabilmesinin mümkün olmadığını da gözden kaçırmamak gerekir²⁷.

Sümerbank’ın başarısının ardından 1940 yılında uygulamaya konmak üzere İkinci Sanayileşme Planı hazırlanmış; planda dış ticarete koruma önlemleri devam ettirilirken, bu kez daha çok yatırım ve ara malların ülke içinde üretimine yönelik yatırımlara öncelik verilmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı’nın başlaması, ülke ekonomisinin savaş koşullarına göre biçimlendirilmesini gerektirmiş ve bu durum, planın uygulanmasını büyük ölçüde sekteye uğratmıştır²⁸. Yine de dokuma sanayiine yönelik girişimler 1940’lı yıllarda, özellikle savaşın zorlayıcı koşullarına rağmen devam etmiş ve Türkiye’de tekstil üretimini modernleştirme çabaları sürdürülmüştür. 1928 yılında tekstil üretimi iplikte 82.000 adet iğ ve 800 adet dokuma tezgâhı kapasitesiyle gerçekleştirilirken; 1949 yılına gelindiğinde iplikte iğ kapasitesi 270.000’e ve dokuma tezgâhı kapasitesi 5.500’e yükseltilmiştir²⁹. Üstelik Sümerbank bünyesinde yatırım ve ara malı üreten sanayi kollarının kurulmasına yönelik çeşitli girişimler de yapılmış; özellikle demir-çelik, kâğıt ve kimya sanayi kollarında ilk modern fabrikalar bu dönemde kurulmuş, inşaat malzemesi ve çimento üretiminde de büyük artışlar yaşanmıştır³⁰.

26 Dölen, *age.*, s. 438.

27 Boratav, “Korumacı-Devletçi Sanayileşme: 1930-1939”, s. 76.

28 Sönmez, *agm.*, s. 7.

29 Ansal, *agm.*, s. 184.

30 Boratav, “Korumacı-Devletçi Sanayileşme: 1930-1939”, s. 76.

1950'li yıllara gelindiğinde Sümerbank, ağırlık tekstil sanayinde olmak üzere toplam 17 işletmeye ve bu işletmelere bağlı 35 fabrikaya sahip olmuştur³¹. Sümerbank fabrikaları, kuruldukları bölgelerde altyapı olanaklarının gelişmesine öncülük etmiştir. Genellikle her fabrikada işçilerin barınmasını sağlamak amacıyla lojmanlar kurulmuş ve işçilerin ulaşımı sağlamak amacıyla demiryolu hatları döşenmiştir. Bu sayede fabrikaların bulunduğu şehirlerin modern bir kimliğe bürünmesi sağlanmıştır. Sümerbank fabrikaları, sağladığı sosyal tesisler ile sosyal yaşamın gelişmesine de öncülük etmiştir. Fabrikalarda kütüphaneler, sinema ve tiyatro salonları kurulmuş; konserler, resim ve heykel sergileri düzenlenmiş; fabrika yerleşkelerinde futbol, basketbol gibi spor alanları oluşturulmuş ve spor kulüpleri kurulmuştur. Ayrıca Sümerbank, kadınların çalışma hayatına katılmasında da öncü rol oynamış, özellikle tekstil fabrikalarında çalışan kadınların sayısında önemli artışlar olmuştur³². Buradan hareketle Sümerbank fabrikalarının sanayi işletmeleri olarak ekonomik değişimin yanı sıra sosyal tesisler olarak faaliyet göstererek sosyal değişimin de önemli bir simgesi olduğunu söylemek mümkündür.

Boratav'a göre 1950'li yıllar, Türkiye'nin 'dünya ekonomisiyle farklı bir eklemlenme denemesi' olarak nitelenmelidir³³. 1950'lere gelindiğinde Türkiye'de korumacı ekonomi politikalarının aksine ekonomide serbestleşmeye doğru bir yönelme söz konusudur. Dolayısıyla iç pazara yönelik bir sanayileşme stratejisi değil; dış pazara yönelik tarım, altyapı ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma politikası izlenmiştir. Bu dönemde Marshall yardımları olarak da bilinen yurt dışı kaynaklı yardımların tarımın makineleşmesinde önemli etkileri olmuş; bu sayede tarım ürünlerinin üretimi ve ihracatında önemli artışlar sağlanmıştır. Ancak 1954 yılı itibarıyla dünya genelinde tarım ürünleri fiyatlarının düşmesi, toplam ihracatının %80'ini tarım ürünlerinin oluşturduğu Türkiye'de dış ticaret açığının sürekli artmasına neden olmuştur³⁴. Bu açığın kapatılabilmesi için çeşitli adımlar atılmış; özellikle tarımsal üretimin yanı sıra özel sektör öncülüğünde ithal ikamesine dayalı sanayileşmeye de öncelik verilmiştir. 1954 yılında özel sektörün sanayi yatırımlarını kredi ve teşviklerle desteklemek amacıyla

31 Mahmut Kiper, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayi Politikaları ve Sümerbank", içinde *Mühendislik Mimarlık Öyküleri II*, TMMOB, Ankara 2006, s. 46.

32 Kiper, agm., s. 47-49.

33 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*. s. 104-105.

34 Abdullah Uğur, "Türkiye'nin Dış Ticaretinde Tekstil-Giyim Sektörünün Yeri ve Yeni Rekabet Dönemi", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2.2, (2004), 26-49, s. 34.

‘Türkiye Sınai Kalkınma Bankası’ kurulmuştur³⁵. Banka, özellikle gıda, tekstil ve kimya olmak üzere iç pazara yönelik temel tüketim mallarının üretimine yönelik sanayi işletmelerinin kurulmasına destek olmuştur³⁶. Böylece özellikle birinci plan döneminde tekstil sanayi yatırımları içerisinde özel sektörün payında hemen hemen hiç artış olmamasına rağmen; 1950’lerden itibaren özel sektörün ilk yatırımlarını özellikle pamuk üzerinde yoğunlaştırarak tekstil sektörüne girmeye başladığı görülmektedir. Banka bünyesinde sağlanan mali desteklerin yanı sıra özel sektörün tekstil sanayi için gerekli bilgi birikimi ve teknik eleman ihtiyacı ise Sümerbank tarafından karşılanmıştır³⁷. Sağlanan teşvikler ve gerekli teknik destek sayesinde 1952 yılında özel sektörün pamuklu dokuma üretimindeki payı %38’e ulaşmış; 1953 yılına gelindiğinde ise özel sektörün pamuklu dokuma üretimi, Sümerbank’ı geride bırakmıştır. Benzer bir gelişme yünlü dokuma üretiminde de görülmüş; 1958 yılında özel sektörün yünlü dokuma üretimi, Sümerbank’ı geçmiştir³⁸. Bu dönemde kurulan tekstil işletmeleri küçük ölçekli olma özelliğini sürdürse de söz konusu teşvikler sayesinde 1950-1960 yılları arasında tekstil ürünleri ithalatının %11,5’ten %0,6’ya gerilediği görülmektedir³⁹.

b. 1960-1980: İthal İkameci Sanayileşme, Kalkınma Planları ve Tekstil Sanayii

1960’lı yıllar, Türkiye’de ekonomik, siyasi ve sosyal alanda önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 27 Mayıs Askeri Darbesi ile siyasi alanda gerçekleşen dönüşüm gerek ekonomi politikaları gerekse sosyal yaşamın düzenlenmesine yönelik önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. 1961 Anayasası’nda yer alan sosyal devlet ilkesi uyarınca ekonomik ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirmek ve bu amaçla kalkınma planları oluşturmak devletin temel görevleri olarak düzenlenmiştir⁴⁰. Bu doğrultuda devlet öncülüğünde planlı sanayileşme ve kalkınma politikalarına geri dönülmüş; planlama faaliyetlerini yürütmek amacıyla ‘Devlet Planlama

35 Sönmez, agm., s. 8.

36 Uğur, agm., s. 34.

37 Ansal, agm., s. 184; Dölen. agm., s.488.

38 Yıldız, agm., s. 400.

39 Uğur, agm., s. 34.

40 Ahmet Mucip Gökçen, “Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İktisat Politikaları ve Ekonomik Gelişme”, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, ed. Mehmet Zencirkıran, 7. baskı, Dora Yayınevi, Bursa 2020, s. 204.

Teşkilatı' kurulmuştur. Böylece, 1963 yılından itibaren uygulamaya konulan beşer yıllık kalkınma planlarıyla birlikte ağırlıklı olarak devlet öncülüğünde yürütülen ithal ikameci sanayileşme politikasına geçilmiştir⁴¹.

Bu dönemde ithal ikameci sanayileşme ağırlıklı olarak temel tüketim mallarının üretimine yönelik geliştirilmiş; yatırım ve ara malı üretiminde ise kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Bu nedenle sanayi üretiminde tüketim malları öne çıkmış; tüketim malları sanayisini ayakta tutabilmek için iç piyasadaki talebin çeşitli yollarla sürekli canlı tutulması gerekmiştir⁴². Bu durum, sanayi yatırımları içerisinde basit teknoloji kullanımına dayalı emek yoğun üretim yapısına sahip olan tekstil sektörünün öne çıkmasını sağlamıştır. Özellikle ithal ikameci politika çerçevesinde benimsenen teşvikler sayesinde sanayi yatırımları içerisinde özel sektör paylarında önemli bir gelişme görülmüş; 1950-1960 yılları arasında özel sektörün tekstil sanayii yatırımlarındaki payı %28'den %62'ye yükselmiştir⁴³.

Beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde Türkiye'de tekstil sektörünün mevcut durumu değerlendirilmiş; ülke içerisinde tekstil üretiminin geliştirilmesi ve ihracat payının artırılması için yapılması gerekenler belirlenmiştir. Birinci Kalkınma Planı'nda (1963-1967) tekstil üretiminin iç pazara yönelik gerçekleştirilmesi, pamuk gibi işlenmemiş hammadde ihracatı yerine iplik ve kumaş gibi işlenmiş tekstil ürünleri ihracatının yapılması, üretimde verimliliği artırmak üzere küçük ve dağınık halde bulunak tekstil işletmelerinin birleştirilmesi hedeflenmiştir⁴⁴. Bu kapsamda küçük işletmeleri belirli bir sanayi bölgesi içerisinde bir araya getirmek amacıyla Organize Sanayi Bölgesi (OSB) kurulmasına yönelik çalışmalara ilk olarak 1962 yılında Bursa'da başlanmış ve 1966 yılında altyapısı tamamlanarak faaliyete açılmıştır. Başlangıçta yalnızca bir işletme bulunan Bursa OSB'de zaman içerisinde özellikle tekstil ve otomotiv sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin sayısı giderek artmış ve bölgedeki işletme sayısı 1970 yılı itibarıyla 18'e, 1980 yılı itibarıyla ise 68'e yükselmiştir⁴⁵. Bölgede faaliyet gösteren tekstil işletmeleri OSB'nin yapısına uygun olarak tekstil

41 Uğur, agm., s. 35.

42 Sönmez, agm., s. 14.

43 Ansal, agm., s. 184.

44 Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*, Ankara 1963, s. 257.

45 Güler Ağra, *Kuruluşundan Günümüze Kadar Organize Sanayi Bölgeleri ve Sorunları*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1982, s. 103-104.

sektörünün bütün alt dallarını ve tekstil üretiminin iplik, dokuma, boya ve terbiye gibi bütün aşamalarını kapsayacak şekilde örgütlenmiştir⁴⁶.

İkinci Kalkınma Planı’nda (1968-1972) birinci planda yer alan üretim hedeflerine ulaşılmasıyla birlikte sektörde yüksek bir ihracat potansiyelinin ortaya çıktığı belirtilmiş; buradan hareketle tekstil ihracatında öncelik özel sektöre verilirken, devletin mevcut işletmelerin varlığını sürdürebilmeleri ve özellikle dış ticarete rekabet gücünü artırabilmeleri için gerekli teşvik uygulamalarını sürdürmesi hedeflenmiştir⁴⁷. Ayrıca Bursa’nın başarısı göz önüne alınarak başta Eskişehir, Manisa, Konya, Erzurum ve Gaziantep olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde OSB kurulmasına karar verilmiştir. Ancak bu dönemde kurulan OSB sayısının oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Nitekim, 1980 yılına kadar yalnızca beş yeni OSB kurulabilmiştir⁴⁸.

Üçüncü (1973-1977) ve Dördüncü (1979-1983) Kalkınma Planı dönemlerinde ise tekstil sektöründeki iç ve dış piyasa olanakları değerlendirilmiş; gerek iç piyasadaki artan talebi karşılayabilmek gerekse sektörün ihracat payını artırabilmek amacıyla pamuklu, yünlü, ipekli dokuma ve sentetik ipek ipliği üretimine yönelik gerekli yatırımların yapılması hedeflenmiştir⁴⁹. Bu yatırımların gerçekleştirilmesi, Türkiye’de hazır giyim sektörünün gelişmesinin de önünü açmıştır. Bu sayede 1970’li yıllar boyunca toplam ihracat içerisinde tekstil ve hazır giyim sektörlerinin payı sürekli artış göstermiş; 1975 yılında %13,7 olarak belirlenen ihracat payı 1979 yılına gelindiğinde %17,8’e yükselmiştir⁵⁰.

Bu dönemde tekstil sektörü açısından diğer bir önemli gelişme, sektöre yönelik araştırma-geliştirme faaliyetinin yürütülmesi, eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin verilmesi amacıyla Sümerbank tarafından 1972 yılında Bursa’da ‘Tekstil Araştırma ve Eğitim Merkezi (TEAM)’ kurulması olmuştur. TEAM, tekstil üretiminde kullanılan her türlü maddenin analiz ve testlerinin yapılması, sektörün teknik eleman açığını kapatmak üzere çeşitli eğitimlerin düzenlenmesi gibi sektörün gelişmesine oldukça fayda

46 Ayhan Aktar, *Toplumsal Değişme Sürecinde Küçük İmalat Sanayii: Bursa Dokuma Sanayiinde İnsan İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1989, s. 118.

47 DPT, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, Ankara 1968, s. 393.

48 Ağra. *agt.*, s. 67.

49 DPT, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, Ankara 1973, s. 336; DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, Ankara 1979, s. 508.

50 Uğur, *agm.*, s. 35.

sağlayan birçok faaliyet yürütmüştür. 1983 yılında merkez, kurum statüsü kazanmış ve 1985 yılında 'Sümerbank Araştırma Geliştirme ve Eğitim Müessesesi (SAGEM)' adını almıştır⁵¹. Tekstil sektörüne yönelik Ar-Ge çalışmalarının temelini oluşturan bu merkezin varlığına karşın özellikle 1970'li yıllardan sonra Sümerbank gerekli esneklik ve teknolojik yeniliklere uyum sağlayamadığından piyasa koşullarına ayak uyduramaz hale gelmiştir⁵².

1960-1980 arası dönemde tekstil sektörünün sanayi üretimi içindeki payı sürekli artmış ve bu sayede tekstil, Türkiye sanayisinde hâkim sektör konumuna gelmiştir. Bu gelişme, ilerleyen süreçte sektörün dışa açılmasına da imkân sağlamıştır. Ancak özellikle 1970'li yıllar itibarıyla Türkiye'nin tekstil ihracatında karşılaştığı bir engel, dünya tekstil ticaretine yön veren kota uygulamaları olmuştur. 1950'lere dayanan bir öncesi olmakla birlikte dünya tekstil ticaretinde kota uygulamaları, 1961-1973 yılları arasında yürürlükte olan Pamuk Anlaşması ile yaygınlaşmış; 1974 yılında Çok Elyafılar Anlaşması'yla (Multifiber Agreement) birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerin tekstil ihracatını kısıtlamaya yönelik kotaların kapsamını genişletmek üzere çeşitli tedbirler alınmıştır. ABD ve Avrupa ülkelerine geniş yetkiler veren bu anlaşmalar, dünya tekstil ticaretinin %80'ini düzenlediğinden dünya pazarına yeni girmeye çalışan Türkiye gibi ülkelerin rekabet gücünü büyük ölçüde kısıtlamıştır. Kotaların yanı sıra tekstil ihracatını kısıtlayan diğeri bir engel, Türkiye'nin sektörde üretim maliyetlerini düşürerek rekabet etmesinin yollarını tıkayan 'Anti Damping' belgelerinin OECD ülkeleri tarafından bir koz olarak kullanılması olmuştur⁵³.

İthal ikameci sanayileşmeyle birlikte temel tüketim malları üretiminde yaşanan önemli gelişmelere karşın sanayinin yatırım ve ara malları yönünden gelişmemesi, sanayi üretiminin girdi ve teknoloji yönünden dışa bağımlı olmasına neden olmuştur. Dışa bağımlılık, ithalatın sürekli artmasına yol açarken; oluşan dış ticaret açığı, esas olarak dış borçlarla kapatılmaya çalışılmıştır. Dışa bağımlılığın yanı sıra 1973 Petrol Krizi, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve ardından gelen silah ambargosu ile ülke içindeki siyasi huzursuzluklar Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiş ve 1970'lerin sonuna

51 <https://butal.tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/tarihce>

52 Seval Uyanık ve R. Tuğrul Oğulata, "Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sanayinin Mevcut Durumu ve Gelişimi", *Tekstil ve Mühendis*, 20.32, 2013, 59-78, s. 60.

53 Ercan Dülgeroğlu, "Türk Tekstil Sanayinin Dışa Açılması", *Uludağ Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Dergisi*, 7.2 (1986), 1-7, s. 4.

gelindiğinde Türkiye dış borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir⁵⁴. Bu durumda tıkanma noktasına gelen ithal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçilmiş; ekonomik krizi aşmak ve dünya ekonomisine eklenmek üzere ihracata dayalı sanayileşme stratejisi gündeme getirilmiştir⁵⁵. Yine de bu dönemde gerek sağlanan sanayi teşvikleri gerekse düşük teknoloji kullanımına dayalı emek yoğun yapısı sayesinde tekstil sektöründe önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere, dünya tekstil ticaretinde kota uygulamalarına rağmen, özellikle 1970’li yıllarda Türkiye’nin tekstil ihracatında önemli artışlar görülmüştür. Bu sayede tekstil sektörü, 1980’li yıllara gelindiğinde ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin uygulamaya konulmasında da öne çıkan bir sektör olmuştur.

c. 1980-2000: İhracata Dayalı Sanayileşme, Sümerbank’ın Özelleştirilmesi ve Tekstilde Dışa Açılma

1980 yılında ilk olarak 24 Ocak Kararları yürürlüğe konmuş ve ardından gerçekleşen 12 Eylül Askeri Darbesi ile bu kararların uygulanabilmesi için gerekli zemin hazırlanmıştır. 24 Ocak Kararları ile ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikasına son verilmiş; ihracata dayalı sanayileşmeye ve ekonomide serbestleşmeye yönelik çeşitli adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda dış ticarete koruma önlemleri büyük ölçüde kaldırılmış, ithalatın serbestleşmesine koşut olarak ihracat da vergi iadesi, gelir ve gümrük vergisi muafiyeti, düşük faizli krediler gibi çeşitli teşvikler aracılığıyla özendirilmiştir. Sanayileşmede temel eğilim ise devletin sanayiye yatırım yapmaması, bünyesindeki işletmeleri özel sektöre devrederek sanayi üretiminden çekilmesi olmuştur. Ancak devletin sanayi yatırımlarından çekilmesi, bu alanın özel sektör tarafından doldurmasıyla sonuçlanmamış; kamu yatırımlarındaki azalmaya bağlı olarak özel sektörün sanayi yatırımları da azalmıştır⁵⁶.

Sanayi politikasında meydana gelen bu değişimle birlikte sanayinin mekânsal dağılımında da yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, devletin sanayi yatırımlarından çekilmesi ve özel sektör yatırımlarının ülkenin Batı bölgesinde yoğunlaşması gibi etkenlere bağlı olarak, özellikle kamu sanayi işletmeleri temelinde sanayileşme ve kalkınma sürecine girmiş olan Kırıkkale

54 Sönmez, agm., s.14; Uğur. agm., s.35.

55 Sönmez, agm., s. 15.

56 Yavuz Kepenek, “Türkiye’nin 1980 Sonrası Sanayileşme Süreci”, içinde *75 Yılda Çarklardan Ciplere*, ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 235-236.

ve Zonguldak gibi illerde sanayi üretiminin gerilemesidir. İkincisi, İstanbul, İzmir, Adana gibi sanayi merkezlerinde yatırımların hizmet sektöründe yoğunlaşmasıyla birlikte sanayi üretiminin Kocaeli, Bursa, Manisa, Hatay gibi çevre illere taşınması ve bu illerde hızlı bir sanayileşmenin başlamasıdır. Üçüncüsü, sanayi yatırımlarının çevre illere kayma eğiliminden bağımsız olarak Denizli, Kahramanmaraş, Gaziantep gibi illerin kendi iç dinamiklerine bağlı gelişen belirli alanlarda uzmanlaşarak sanayileşmesidir. Bu şehirlerde sanayinin gelişimini sağlayan tekstil ve hazır giyim gibi büyük ölçekli sermaye yatırımları gerektirmeyen emek yoğun sektörler olmuştur. Anadolu'da sanayi üretiminin bu tür gelişimi, Asya Kaplanları olarak adlandırılan Güneydoğu Asya ülkelerinin sanayileşme sürecine benzetilmiş; buradan hareketle söz konusu şehirler 'Anadolu Kaplanları' olarak adlandırılmıştır⁵⁷. Bu şehirlerde üretilen sanayi ürünlerinin yüksek ihracat potansiyeline sahip olması, toplam ihracat içerisinde tekstil ve hazır giyim sektörlerinin öne çıkmasını sağlamıştır.

1980 sonrası hizmet sektörünün yükselişine karşın sanayi yatırımları azalırken gerek ihracatın gerekse sanayi ürünleri ihracatının arttığı görülmektedir. 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan toplam ihracat, 1987 yılında 10,2 milyar dolara ve 1998 yılında 26 milyar dolara yükselirken; 1980 yılında %36 olan sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı ise 1998 yılında %85'e yükselmiştir⁵⁸. Bu dönemde ihracat artışını sağlayan, yeni yatırımlardan ziyade ithal ikameci dönemden devralınan sanayi kapasitesinin daha etkin kullanılması olurken; sanayi ürünlerinde ihracat artışını sağlayan ise üretim maliyetinden ziyade ihracata sağlanan mali destekler olmuştur⁵⁹. Dolayısıyla sanayi ürünleri ihracatında meydana gelen büyük artışlara karşın, ihracat yapısında çeşitlilik sağlanamamış; sanayi ürünleri ihracatı, hammaddesi ülke içinden sağlanan ve düşük teknoloji kullanıma dayalı emek yoğun üretim yapısına sahip sektörler üzerinde yoğunlaşmaya devam etmiştir. Bu durum, bir önceki dönemde olduğu gibi, tekstil ve hazır giyim ürünleri ihracatının öne çıkmasını sağlamış ve 1980 yılında %15,5 olan sektörün toplam ihracat içindeki payı 1990 yılında %36,8'e yükselmiştir⁶⁰.

57 Metin Özasan, "Türkiye'de Dışa Açılma Süreci ve Sanayinin Mekansal Dağılımında Değişimler", içinde *IV Ulusal Coğrafya Sempozyumu: Avrupa Birliği Sürecindeki Türkiye'de Bölgesel Farklılıklar*, Ankara 2006, s. 276-281; Metin Özüğurlu, *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, Halkevleri Emek Çalışmaları Merkezi Bilimsel Yayınlar:1, İstanbul, 2005, s. 119.

58 Sönmez, agm., s. 17.

59 Kepenek, agm., s. 235.

60 Uğur, agm., s. 37.

Tekstil ürünleri ihracatında yaşanan artışlara bağlı olarak sektörün rekabet gücünü artırmak amacıyla üretimde modernleşmeye yönelik çeşitli adımlar atılmıştır. Bu dönemde sektörde özellikle verimlilik artışı sağlanması açısından önemli sayılabilecek teknolojik yenilikler, iplik eğirmede ‘open-end’ rotor teknolojisi ve dokumada mekiksiz tezgâhların kullanılması olmuştur. 1980’li yıllar boyunca diğer sektörlerde olduğu gibi, tekstil sektöründe de yeni teknolojilere dayalı makinelerin ithal edilmesiyle üretimde kullanılan open-end rotor ve mekiksiz dokuma tezgâhı sayısı giderek artmış ve buna bağlı olarak tekstil ve hazır giyim ürünleri ihracatı da büyük bir artış göstermiştir⁶¹. 1980’li yılların ilk yarısında ağırlıklı olarak iplik, elyaf, kumaş gibi düşük katma değerli tekstil ürünleri ihracatı yapılırken; ikinci yarısında yüksek katma değerli hazır giyim ürünleri ihracatı yapılmaya başlanmıştır. Bu sayede sektörün gerek üretim gerekse istihdam içerisinde önemi giderek artmış ve buna bağlı olarak özellikle 1990’lı yıllar boyunca toplam ihracat içerisinde tekstil ve hazır giyim sektörlerinin payında önemli artışlar görülmüştür⁶². Tekstil üretiminde yeni teknolojilerin sağladığı bu avantajlar ve artan tekstil makineleri ithalatına karşın bu dönemde yerli makine üretimine yönelik kayda değer bir girişimin söz konusu olmadığını söylemek mümkündür.

Bu dönemde tekstil ve hazır giyim ürünleri ihracatının %65’i Türkiye’nin hammadde temini ve emek maliyeti yönünden daha avantajlı konumda olduğu Almanya, Fransa, İngiltere gibi Avrupa ülkelerine yapılmıştır⁶³. Ucuz işgücünün yanı sıra Türkiye’nin coğrafi konumunun ulaşım maliyetlerinin düşmesine ve teslimat sürelerinin kısalmasına imkân sağlaması, Avrupa pazarında Türk tekstil ve hazır giyim ürünlerine büyük bir rekabet avantajı sağlamıştır. Bu sayede 1990’lı yıllarda sektörün toplam ihracat içindeki payı %40’a ulaşmış ve Türkiye dünya tekstil ticaretinde kota ve anti-damping uygulamaları gibi kısıtlamalara rağmen İtalya’dan sonra Avrupa’nın ikinci büyük tekstil ve hazır giyim ihracatçısı konumuna gelmiştir⁶⁴.

1980’lerin sonuna gelindiğinde sektör açısından önemli bir gelişme, 3291 sayılı ‘Kamu İktisadi Teşekküllerinin Özelleştirilmesi Hakkındaki Kanun’ çerçevesinde 1987 yılında Sümerbank’ın özelleştirme kapsamına alınmasıdır. Özelleştirme kapsamına alındığı 1987 yılında Sümerbank bünyesinde

61 Ansal, agm., s. 184.

62 Uyanık ve Oğulata. agm., s. 60.

63 Uğur, agm., s. 37.

64 Uyanık ve Oğulata. agm., s. 60.

tekstil sektöründe ağırlıklı olarak pamuklu ve yünlü dokuma ile halıcılık alanlarında faaliyet gösteren 26 kurum ve 7 bağlı ortaklık bulunmaktaydı. Sümerbank bünyesindeki tekstil işletmeleri toplam 7242 adet dokuma tezgâhı kapasitesine sahipti⁶⁵ ve ülkedeki pamuk ipliğinin %12'si, pamuklu dokumanın %15'i, yün ipliğinin %5,6'sı, yünlü dokumanın %13,2'si ve el halısının %3,4'ü Sümerbank tarafından üretilmekteydi⁶⁶. Özelleştirme kapsamında Sümerbank 1987 yılında Sümerbank Holding A.Ş. olarak yeniden yapılandırılmış; 1993 yılında Yüksek Planlama Kurulu'nun kararı ile bünyesindeki bankacılık birimi holdingden ayrılarak Sümerbank A.Ş. dönüştürülmüş ve Sümerbank Holding A.Ş. unvanı Sümer Holding A.Ş. olarak değiştirilmiştir⁶⁷. Sümerbank bünyesindeki tekstil işletmelerinin özelleştirilmesiyle birlikte devletin sektördeki üretici rolü büyük ölçüde ortadan kalkmış; özellikle özelleştirmelerin yoğun bir şekilde yürütüldüğü 1990'lı yıllardan itibaren tekstil üretiminde özel sektörün payı %90'nın üzerine çıkmıştır⁶⁸.

1990'lı yıllarda uluslararası alanda Türkiye'nin tekstil ve hazır giyim ihracatını etkileyen önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTO) kurulmuş ve 2005 yılına kadar üye ülkeler arasında kotaların aşamalı olarak kaldırılmasını düzenleyen Tekstil ve Hazır Giyim Anlaşması yürürlüğe konmuştur. 1996 yılında Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği süreci tamamlanmış ve AB Türkiye'ye karşı gümrük vergilerini ve kota uygulamalarını kaldırmıştır. Bu sayede Avrupa pazarında kotasız ticaret yapma hakkına kavuşan Türkiye, tekstil ve hazır giyim ticaretinde diğer ülkelere kıyasla önemli bir rekabet avantajı elde etmiştir⁶⁹. Bu avantajın etkisiyle -yukarıda da bahsedildiği üzere- Türkiye tekstil ve hazır giyim ürünleri ihracatının %65'ini AB ülkelerine gerçekleştirmiştir. Yine bu dönemde Rusya, Ukrayna, Doğu Avrupa ülkeleri gibi eski Sovyetler Birliği ülkelerine yönelik tekstil ve hazır giyim ürünleri ihracatı giderek artmış ve

65 M. Cem Danacı, *Türkiye'de Özelleştirme Faaliyetleri ve Bir Örnek Olay Sümerbank ve (Dünya Uygulamaları)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 209.

66 Mehmet Gökhan Polatoğlu, "Türkiye'nin Kalkınmasında Sümerbank ve Etkinliği (1933-1987)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 104, 2021, 261-306, s. 291.

67 Danacı, *agt.*, s. 212-213.

68 Uyanık ve Oğulata. *agm.*, s. 61.

69 Çağatay Emrah Öngüt, "Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sanayinin Değişen Dünya Rekabet Şartlarına Uyumu", DPT, Ankara 2007, s. 107.

‘bavul ticareti’ olarak da adlandırılan bir süreç başlamıştır⁷⁰. Ancak 1997 yılında Asya Krizi’nin ülke ekonomileri üzerindeki etkilerini 1998 yılında Rusya Krizi’nin etkileri takip etmiş ve rublenin değer kaybetmesine bağlı olarak bavul ticareti de azalma eğilimine girmiştir⁷¹. 1997 yılında AB’ye aday ülkelerin gümrük vergileri ve kota uygulamalarından muaf tutulmalarıyla birlikte Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti gibi ülkelerin AB pazarında söz sahibi olması, Türkiye’nin tekstil ve hazır giyim ihracatını olumsuz etkilemiştir. Dünya ekonomilerinde yaşanan krizlerin ve AB pazar kaybının etkisiyle 1999 yılında Türkiye’nin tekstil ve hazır giyim ihracatında önemli bir düşüş gözlenmiştir. Bu düşüşte 1994 Krizi’nin etkisiyle ortaya çıkan ülke içi ekonomik sıkıntılarının ve 1999 Marmara Depremi’nin yarattığı ekonomik ve sosyal maliyetlerin de etkisi olmuştur⁷².

d. 2000 Sonrası: Çin Rekabeti, Ekonomik Krizler ve Tekstil Sektörü

Türkiye’nin tekstil ve hazır giyim ihracatına ilk büyük darbe, 2001 yılında Çin’in DTÖ’ye katılması ve 2005 yılında kotasız ticaret yapma hakkına kavuşmasıyla meydana gelmiştir. Özellikle AB tarafından Çin’e yönelik kota uygulamalarının kaldırılmasıyla Türkiye AB pazarında ciddi bir rekabet ile karşı karşıya kalmıştır⁷³. Bu süreçte Türkiye, Çin ve diğer Asya ülkeleri karşısında ucuz işgücüne dayalı rekabet avantajını sürekli olarak kaybettiğinden uluslararası alanda rekabet gücünü artırmanın yeni yollarını aramaya başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye tekstil ve hazır giyim sektörlerinde ürün geliştirme, yenilikçilik ve markalaşma konularına ağırlık vererek uluslararası alanda başta kalite ve tasarım olmak üzere yüksek katma değerli ürünlere dayalı rekabet avantajı elde etmeye yönelmiştir. Ayrıca söz konusu ülkelerin sahip olduğu düşük fiyat avantajı, Türkiye’nin iç pazarlarında da etkisini hissettirdiğinden Türk tekstil sektörünü Asya menşeli ürünlerin yarattığı haksız rekabetten korumak amacıyla anti-damping uygulamalarının arttığı tekstil ürünlerine yönelik korumacı politikalar uygulanmaya başlanmıştır⁷⁴.

70 Ömer Güleriyüz, “Küresel Gelişmeler Işığında Türkiye’de Tekstil Sektörü ve Geleceği”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011, s. 62.

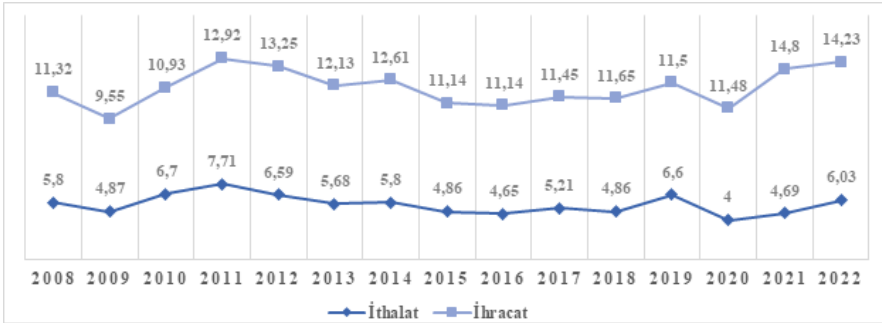
71 Sinem Yapar Saçık, “Türkiye’de Bavul Ticaretinin Dış Ticaret İçerisindeki Yeri ve Büyüme-Bavul Ticareti İlişkisi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12.4 (2013), 807-15, s. 809-810.

72 Güleriyüz, *agt.*, s. 62-63.

73 UİB, *agm.*, s. 7.

74 Bora Çevik, *Tekstil Sektörü*, İstanbul 2015, s. 16.

Türkiye tekstil ve hazır giyim ihracatında Çin ve Asya ülkelerinin yarattığı rekabet koşullarıyla mücadele ettiği bu süreçte 2008 Krizi'yle karşı karşıya kalmıştır. Krizle birlikte Türkiye'nin tekstil ve hazır giyim ihracatı talebin önemli ölçüde azaldığı AB ve ABD pazarları yerine, krizden nispeten daha az etkilenen Afrika ve Ortadoğu ülkelerine yönelmiştir. Pazar değişikliğine rağmen krizin sektör üzerindeki olumsuz etkileri önlenememiş; 2009 yılında tekstil ihracatı 9,55 milyar dolara, hazır giyim ihracatı ise 9,6 milyar dolara gerilemiştir (Şekil 1 ve Şekil 2). İhracat paylarında meydana gelen bu düşüşün bir yansıması olarak 2008 yılında sektörde faaliyet gösteren 49 bin işletme sayısı, 2009 yılında 42 bine inmiş ve 44 bin çalışan işsiz kalmıştır⁷⁵. Kriz sonrası süreçte sektörde toparlanma eğilimi gözlenmiş; Çin'in dünya pazarındaki varlığın karşın özellikle AB pazarından gelen talep artışıyla birlikte 2010 yılında tekstil ihracatı 10,93 milyar dolara, hazır giyim ihracatı ise 10,61 milyar dolara yükselmiştir (Şekil 1 ve Şekil 2).



Şekil 1: Yıllara Göre Türkiye Tekstil İhracat ve İthalatı (milyar dolar)⁷⁶

75 Bestem Esi, "Türk Tekstil Endüstrisi ve Gelişimi", *Journal of Awareness*, 2 (2017), 643-63, s. 649.

76 TÜİK, "Ekonomik Faaliyetlere Göre (ISIC, Rev. 3) İhracat ve İthalat (1996-2019)", www.tuik.gov.tr, 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> adresinden erişildi. TÜİK, "Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev. 4) Göre İhracat ve İthalat (2013-2023)", www.tuik.gov.tr, 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> adresinden erişildi.

Şekil 2: Yıllara Göre Türkiye Hazır Giyim İhracat ve İthalatı (milyar dolar)⁷⁷

2011 yılında dünya genelinde pamuk fiyatlarının yükselmesine bağlı olarak hammadde maliyetlerinin artması, tekstil ve hazır giyim sektörlerinin üretim faaliyetlerinde yavaşlamaya neden olmuş; 2012 yılı itibariyle bu sektörlerle yapılan yatırımların ekonomik büyümeye katkısında azalma eğilimi gözlenmiştir⁷⁸. Yine de tekstil ve hazır giyim sektörlerine yönelik yatırımlar hız kesmemiş; bu sayede tekstil ve hazır giyim ihracatı kısa sürede toparlanmış ve 2014 yılına kadar artmaya devam etmiştir.

2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi ve terör olayları gibi ülke içindeki siyasi ve sosyal huzursuzluklar ve döviz kurlarındaki ani yükseliş, birçok sektörde olduğu gibi, tekstil ve hazır giyim sektörlerini de olumsuz etkilemiştir⁷⁹. 2017 yılında her iki sektörde de gözlenen toparlanma eğilimine karşın gerek 2018 yılında döviz kurlarındaki ani yükselişin gerekse 2020 yılında dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınının etkisiyle her iki sektörün üretim hacminde ve ihracat paylarında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) tarafından Covid-19 salgınının reel etkilerini ortaya koymaya yönelik yapılan anketin sonuçlarına göre Türkiye’de tekstil ve hazır giyim sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin %50’den fazlası salgın nedeniyle üretime ara vermek zorunda kalmıştır⁸⁰. Salgın süresince sektör işletmelerinin karşılaştığı en önemli sorunlar ise siparişlerdeki düşüş, hammadde tedarik sorunları, maliyet artışları ve e-ticarete uygun olmayan altyapı olarak sıralanmıştır. Ancak normalleşme sürecinin başladığı Haziran 2020 itibariyle, birçok sektörde olduğu gibi, tekstil ve hazır giyim sektörlerinde de toparlanma eğilimi gözlenmiştir. Salgının kişisel koruyucu ekipman ihtiyacını artırmasıyla sağlık tekstili üretimi yükselişe geçmiş; özellikle Çin’den alınan koruyucu ürünlerin gerekli teknik özellikleri taşımaması, kalitesiz ve pahalı oluşu yerel üreticiler için büyük bir fırsat yaratmıştır. Avrupa ve ABD pazarlarında artan talebe yanıt verebilmek için maske ve tulum gibi koruyucu ekipmanların yerli üretimiyle birlikte Türkiye’nin sağlık tekstili alanında gerek üretim hacmi gerekse ihracat payı

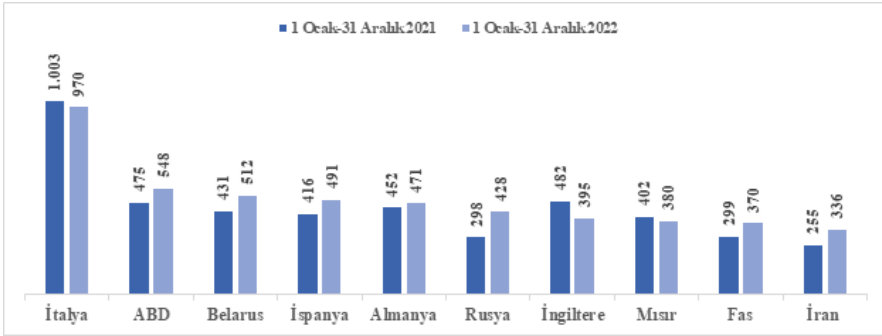
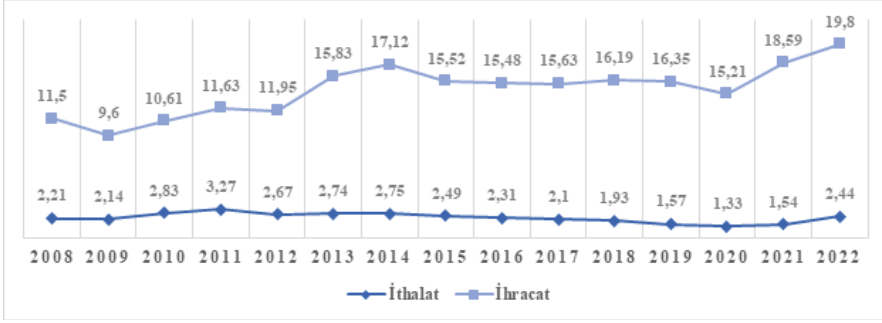
77 TÜİK, *Ekonomik Faaliyetlere Göre (ISIC Rev. 3) İhracat ve İthalat (1996–2019)*; TÜİK, *Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev. 4) Göre İhracat ve İthalat (2013–2023)*.

78 Çevik, *age.*, s. 19.

79 Esi, *agm.*, s. 650.

80 Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), *Koronavirüs Salgınının Reel Sektöre Etkileri Anketi*, 2020.

önemli oranda artmıştır⁸¹. Nitekim, 2020 yılı itibariyle Türkiye'nin salgına yönelik Covid-19 ürünleri ihracatı %233 oranında artarak 1,2 milyar dolara ulaşırken; sağlık tekstiline yönelik maske-tulum-önlük ihracatı ise %508 oranında artarak 442,8 milyon dolara ulaşmıştır⁸².



Şekil 3: Türkiye Tekstil İhracatında Öne Çıkan 10 Ülke (milyon dolar)⁸³

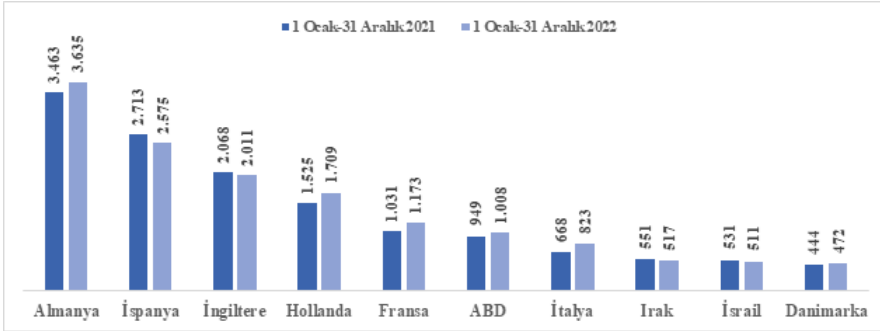
Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) verilerine göre 2022 yılı itibariyle Türkiye'nin tekstil ihracatında öne çıkan ilk beş ülke sırasıyla İtalya, ABD, Belarus, İspanya ve Almanya'dır (Şekil 3). Bir önceki yıla kıyasla söz konusu ülkelerin ihracat paylarında genel bir artma eğilimi gözlenmektedir. Ancak Türkiye'den en fazla tekstil ihracatının yapıldığı İtalya'ya 2021 yılında 1,03 milyar dolar olan ihracat, 2022 yılında %3,3 oranında azalarak 970 milyon dolara gerilemiştir. Bir önceki yıla kıyasla 2022 yılında Türkiye'nin tekstil ihracatında Rusya, Fas ve İran'ın öne çıktığı görülmektedir. Rusya'ya 2021

81 Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, *Covid-19 Krizine Yanıt ve Dayanıklılık Projesi Tekstil Sektörü Analiz Raporu ve Kılavuzu- TR1 ve TR2 Bölgeleri*, 2021, s. 20.

82 Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), *İhracat 2022 Raporu*, İstanbul 2022, s. 30.

83 <https://tim.org.tr/ihracat-rakamlari>.

yılında 298 milyon dolar olan tekstil ihracatı, 2022 yılında %43,8 oranında artarak 428 milyon dolara yükselmiştir. Benzer şekilde Fas’a ihracat %23,8 oranında artarak 370 milyon dolara ve İran’a ihracat %32 oranında artarak 336 milyon dolara yükselmiştir.



Şekil 4: Türkiye Hazır Giyim İhracatında Öne Çıkan İlk 10 Ülke (milyon dolar)⁸⁴

TİM verilerine göre Türkiye’nin 2022 yılı hazır giyim ihracatında öne çıkan ilk beş ülke sırasıyla Almanya, İspanya, İngiltere, Hollanda ve Fransa’dır (Şekil 4). Türkiye’den en fazla hazır giyim ihracatının yapıldığı Almanya’ya 2021 yılında 3,46 milyar dolar olan ihracat, 2022 yılında %5 oranında artarak 3,63 milyar dolara yükselmiştir. Benzer şekilde Hollanda’ya ihracat %12,1’lik artışla artarak 1,70 milyar dolara, Fransa’ya ihracat %13,8’lik artışla 1,17 milyar dolara ve ABD’ye ihracat %6,3’lük artışla 1,08 milyar dolara yükselmiştir. Buna karşın bir önceki yıla kıyasla İspanya’ya ihracat %5,1 oranında azalarak 2,57 milyar dolara, İngiltere’ye ihracat %2,8 oranında azalarak 2,01 milyar dolara gerilemiştir. Ayrıca 2022 yılı itibariyle Türkiye’nin hazır giyim ihracatında Irak ve İsrail’in öne çıktığı görülmektedir.

Günümüzde büyük bir tekstil ve hazır giyim endüstrisine sahip olan Türkiye’nin üretim sürecinde kullanılan makineler ve kimyasal maddeler açısından büyük ölçüde dışa bağımlı olduğu görülmektedir. Dışa bağımlılığının en önemli nedeni gerek tekstil sanayiinin gelişim aşamalarında gerekse sektöre yönelik Ar-Ge çalışmalarında yalnızca tekstil ürünlerinin üretimine ağırlık verilmesidir. Özellikle gelişmiş ülkelere bakıldığında sektöre yönelik Ar-Ge kaynaklarının önemli bir bölümünün makine ve kimyasal madde üretimine ayrıldığı görülmektedir. 2018 yılında Türkiye’nin tekstil makineleri ithalatı %32,6 oranında artarak 1,9 milyar dolara ulaşmıştır. İthal edilen tekstil

84 <https://tim.org.tr/ihracat-rakamlari>.

makinelerinin büyük çoğunluğunu iplik ve elyaf hazırlanmasında kullanılan makineler, dokuma, örgü ve trikotaj makineleri ve tekstil terbiyesinde kullanılan makineler oluşturmaktadır. İthalat artışına yol açan bir sebep, makine üretimine yönelik hammadde temininde yaşanan zorluklar, özellikle paslanmaz çeliğin ülke içinde üretilmemesidir. Diğer bir sebep, yerli üretimle kıyaslandığında daha ucuz olan ikinci el tekstil makinelerinin ithalatının yeni makinelerin piyasaya sunulmasını büyük ölçüde engellemesidir⁸⁵. Sektör temsilcileri tekstil makineleri ithalatının azaltılmasında başta paslanmaz çelik olmak üzere makine üretiminde hammadde temininin ülke içinde gerçekleştirilmesi; sektöre yönelik Ar-Ge çalışmalarında yalnızca üründe değil kullanılan teknolojiye de yeniliğe odaklanılması, başta yazılım olmak üzere yüksek teknoloji ürünlerin üretimi ve fikri sınai mülkiyet haklarının korunması gibi konulara dikkat çekmektedir⁸⁶. Yerli makine üretiminin teşvik edilmesiyle 2019 yılında 1,1 milyar dolara gerileyen tekstil makineleri ithalatı, 2020 yılında %49,7 oranında artarak 1,7 milyar dolara ulaşmıştır. Bu artışa yol açan ise salgının olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik çok sayıda uygun kredi imkanının sağlanması ve sektörlerin bu kredileri makineleri yenilemek veya kapasite artırmak için kullanması olmuştur⁸⁷. Söz konusu yatırımlarda ithal makinelerin tercih edilmesini sektör açısından yerli makine üretiminin yeterli olmadığına bir göstergesi olarak okumak da mümkündür.

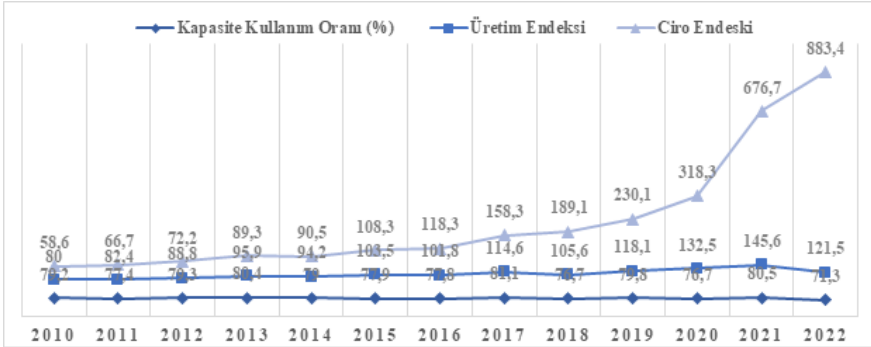
Şekil 5 ve Şekil 6'da Türkiye'de tekstil ve hazır giyim sektörlerinin 2010-2022 yılları arasında kapasite kullanım oranları, üretim ve ciro endeksleri gösterilmektedir. 2008 Krizi sonrası ekonomide toparlanma eğilimin gözlemlendiği 2010 yılından itibaren her iki sektörde de kapasite kullanım oranlarının, üretimin ve cironun artma eğiliminde olduğu görülmektedir. 2010 yılından günümüze kapasite kullanım oranlarının tekstil ürünleri imalatında %70-80 arasında; hazır giyim ürünleri imalatında %75-85 arasında değişen yatay bir seyir izlediği görülmektedir. 2017 yılında tekstil ürünleri imalatında kapasite kullanım oranı %80'in üzerine çıkmış; 2018 yılında ekonomik kriz ve döviz kurundaki ani yükselişin olumsuz etkilerine bağlı olarak sektörünün kapasite kullanım oranı %76,7'ye gerilemiştir. 2019

85 Barış Sedef, "Tekstil Makinelerinde Paslanmaz Çelik ve İkinci El Sorunu Çözülmeli", *Dünya Gazetesi*, 7 Şubat 2020, 1-9, s. 1.

86 Sedef. agm., s. 9 ; T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, age., s. 23.

87 Türkiye Makina Federasyonu (MAKFED), *Makine İmalat Sektörü Türkiye ve Dünya Değerlendirme Raporu*, Ankara 2021, s. 70-71.

yılında bir toparlanma görülse de 2020 yılında salgın sebebiyle ortaya çıkan tam kapanma, talep daralması ve işletmelerin çoğunda üretime ara verilmesi gibi olumsuz durumlara bağlı olarak sektörün kapasite kullanım oranı %76,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Normalleşme süreciyle birlikte sektörde gözlenen toparlanma eğilimi kapasite kullanım oranlarına da yansımış; 2021 yılı itibariyle sektörün kapasite kullanım oranı %80,5’e yükselmiştir.



Şekil 5: Tekstil Sektöründe Kapasite Kullanımı, Üretim ve Ciro Endeksi⁸⁸

Şekil 6: Hazır Giyim Sektöründe Kapasite Kullanımı, Üretim ve Ciro Endeksi⁸⁹

2010 yılından itibaren her iki sektörde kaydedilen cirolarda yukarı yönlü artış devam etmektedir. İhracata bağlı üretim yapan bu sektörlerde ciro artışının en önemli nedenlerinden biri döviz kurlarındaki ani yükselişe bağlı olarak ABD doları ve Euro'nun Türk lirası karşısında değerlenmesidir.

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verilerine göre 2023 yılı Ocak ayı itibariyle Türkiye’de 4/a kapsamında tekstil ve hazır giyim ürünleri imalatında faaliyet gösteren işletme sayısı 61.081’dir (Tablo 1). İşletme ölçeklerine göre değerlendirildiğinde her iki sektörde faaliyet gösteren işletmelerin %73,3’ü

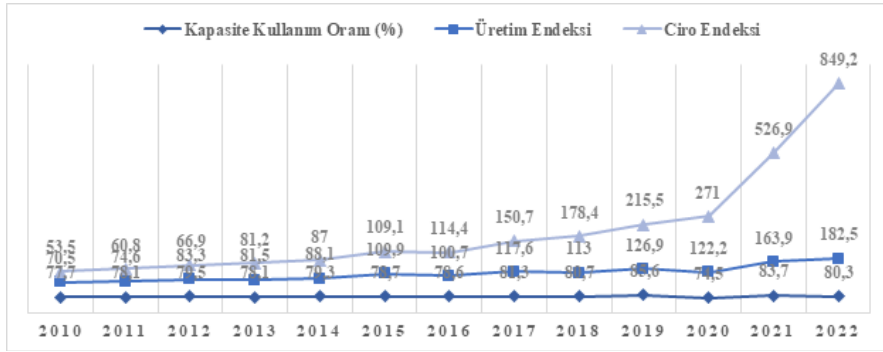
88 TCMB, “İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı”, www.tcmb.gov.tr, 2023, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Reel+Sektor+I-istatistikleri/Imalat+Sanayi+Kapasite+Kullanim+Orani/> adresinden erişildi. TÜİK, “Toplam Sanayi Ciro Endeksi 2005-2023”, www.tuik.gov.tr, 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=sanayi-114&dil=1> adresinden erişildi. TÜİK, “Sanayi Üretim Endeksi 2005-2023”, www.tuik.gov.tr, 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=sanayi-114&dil=1> adresinden erişildi.

89 TCMB, *İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı*; TÜİK, *Toplam Sanayi Ciro Endeksi 2005-2023*; TÜİK, *Sanayi Üretim Endeksi 2005-2023*.

1-9 çalışanı olan mikro işletme, %19'u 10-49 çalışanı olan küçük işletme, %6,7'si 50-249 çalışanı olan orta ölçekli işletme ve %1'i ise 250 ve üzeri çalışanı olan büyük ölçekli işletmedir. Bu doğrultuda Türkiye'de tekstil ve hazır giyim üretiminin ağırlıklı olarak 1-9 çalışanı olan mikro işletmelerde gerçekleştirildiği görülmektedir. Tekstil işletmelerinin %72'si, hazır giyim işletmelerinin %74'ü mikro işletmedir.

Tablo 1: Tekstil ve Hazır Giyim Sektörlerinde İşletme Ölçekleri Dağılımı⁹⁰

Ocak 2023	Mikro İşletme	Küçük İşletme	Orta Büyüklükte İşletme	Büyük İşletme	Toplam
TEKSTİL	13.844	3.743	1.328	268	19.183
HAZIR GIYIM	30.982	7.834	2.756	326	41.898



SGK verilerine göre 2023 yılı Ocak ayı itibariyle Türkiye'de tekstil ve hazır giyim ürünlerinin imalatında 4/a kapsamında sigortalı çalışanların sayısı 1.112.453'tür (Tablo 2). Ancak bu sektörlerin emek yoğun üretim yapısına bağlı olarak özellikle küçük işletmelerde kadın, çocuk ve göçmen emeğinin düşük ücretli, güvencesiz ve kayıt dışı istihdam edildiği bilinen bir gerçektir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan işgücü istatistiklerine göre Türkiye'de 2022 yılında tarım dışı sektörde kayıt dışı çalışma oranı %16,8 olarak belirlenmiştir. Kayıt dışı çalışma oranı kadınlarda

⁹⁰ Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), "SGK Sigortalı İstatistikleri Ocak 2023, 4/a Kapsamında İşyeri, Zorunlu Sigortalılar ve Prime Esas Ortalama Günlük Kazançların Faaliyet Gruplarına Dağılımı", www.sgk.org.tr, 2023, <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Aylik/42919466-593f-4600-937d-1f95c9e252e6/> adresinden erişildi.

%19,2; erkeklerde ise %15,7’dir⁹¹. Özellikle hazır giyim üretiminde yer alan dikiş, örme gibi işlemlere kadınların daha yatkın görülmesi gibi etkenlere bağlı olarak sektörde kadın emeği ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla gerek kayıt dışı çalışma oranının gerekse kadınlarda kayıt dışı çalışma oranının yüksekliği göz önüne alındığında tekstil ve hazır giyim sektörlerinde istihdam edilenlerin sayıca çok daha fazla olabileceğini düşünmek mümkündür.

Tablo 2: Tekstil ve Hazır Giyim Sektörlerinde Çalışan Sayısı⁹²

Ocak 2023	Daimi	Geçici	Kamu	Özel	Kadın	Erkek	Toplam
Tekstil	404.991	597	769	404.819	127.484	278.104	405.588
Hazır Giyim	702.156	4.709	10.556	696.309	379.530	327.335	706.865

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) tarafından her yıl Ocak ve Temmuz aylarında yayınlanan işçi sendikaları üye sayıları istatistiklerine göre 2023 yılı Ocak ayında tekstil ve hazır giyim sektörlerinde istihdam edilen işçilerin yalnızca %8,6’sı (114.433 kişi) sendika üyesidir. Dokuma, hazır giyim ve deri işkolunda faaliyet gösteren toplam 17 sendika bulunmaktadır; ancak yalnızca üç sendika %1 işkolu barajını geçerek toplu iş sözleşmesi yapma yetkisine sahiptir⁹³. Görüldüğü üzere, tekstil ve hazır giyim sektörlerinde çalışanların büyük çoğunluğu sendikalaşma ve toplu sözleşme haklarından yoksun istihdam edilmektedir.

Hazır giyim sektöründe 4/a kapsamında sigortalı çalışanların %54’ü kadındır. Kadın emeğine dayanan üretim yapısına karşın bu sektörde kadınların erkeklerden daha düşük ücretlerle istihdam edildiği görülmektedir. SGK verilerine göre Ocak 2023 itibarıyla hazır giyim sektöründe 390,91 TL olarak belirlenen ortalama günlük kazanç erkeklerde 401,87 TL, kadınlarda ise 381,29 TL’dir. Hazır giyim sektörüne kıyasla tekstil sektöründe ücretlerin daha yüksek olduğu görülmektedir. Ocak 2023 itibarıyla tekstil sektöründe ortalama günlük kazanç 469,96 TL olup; günlük kazanç erkeklerde 487,63 TL, kadınlarda ise 430,04 TL’dir⁹⁴. Görüldüğü üzere, tekstil sektöründe de

91 TÜİK, “Esas işinden dolayı sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmayanlar”, *www.tuik.gov.tr*, 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1> adresinden erişildi.

92 SGK, SGK Sigortalı İstatistikleri Ocak 2023.

93 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), “İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayıları Hakkında Tebliğler-2023 Ocak Ayı İstatistiği”, *www.cs.gb.gov.tr*, 2023, https://www.cs.gb.gov.tr/media/90468/ocak_2023-isci.pdf adresinden erişildi.

94 SGK, SGK Sigortalı İstatistikleri Ocak 2023.

kadınlar erkeklerden daha düşük ücretlerde çalışmaktadır. Ayrıca her iki sektörde de kayıt dışı istihdam edilenlerde ücret düzeylerinin daha da düşük olabileceğini gözden kaçırmamak gerekmektedir.

Sonuç

Sanayi Devrimi'nin temelini oluşturan tekstil üretimi, dünyada birçok ülkede sanayileşme için önemli bir başlangıç noktası olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirildiğinde basit teknoloji kullanımına dayanan emek yoğun yapısına bağlı olarak tekstil üretiminin sanayileşme için önemli bir çıkış noktası olma özelliği taşıdığı görülmektedir.

Bu çalışmada geçmişten günümüze Türkiye'nin ekonomi ve sanayi politikaları içerisinde tekstil sektörünün gelişimi tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Tekstil sektörü, birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'nin sanayileşme sürecinde de önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde girilen sanayileşme ve fabrikalaşma çabaları ağırlıkla tekstil sektörü üzerinden yürütülmüş; bu birikim cumhuriyetin ilk yıllarında Sümerbank'a devredilerek Türkiye'de tekstil sanayiinin temelleri atılmıştır. Sümerbank, Türk tekstil sanayiinin gelişiminde önemli bir girişim olarak görülmelidir. Özelleştirme kapsamına alındığı 1987 yılına kadar varlığını sürdüren Sümerbank gerek tekstil sanayiine yönelik yatırımlarıyla gerekse oluşturduğu fabrika düzeniyle Türkiye'de ekonomik ve toplumsal hayatın gelişmesinde öncü bir kurum olmuştur. 1960'lı yıllardan benimsenen ithal ikameci sanayileşme modeline uygun hazırlanan beşer yıllık kalkınma planlarında tekstil sanayiinin üretim ve ihracat kapasitesini artırmaya yönelik çeşitli girişimlere yer verilmiş; söz konusu bu girişimler tekstil sektörünün yanı sıra hazır giyim sektörünün gelişmesini de sağlamıştır. 1980 sonrası ekonomide dışa açılma sürecinde her iki sektörün üretim ve ihracat potansiyeli öne çıkarken; artan özelleştirmelerle birlikte tekstil sanayiinde özel sektörün belirleyiciliği de giderek artmıştır.

Tekstil ve hazır giyim, günümüz Türkiye ekonomisi içerisinde ihracat payları yüksek sektörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman içerisinde krizlere bağlı olarak düşüşler gözlenmesine karşın; genel eğilim Türkiye'nin tekstil ve hazır giyim sektörlerinde ihracat paylarının arttığı yönündedir. TCMB ve TÜİK tarafından yayınlanan kapasite kullanım oranları, üretim ve ciro endeksleri söz konusu sektörlerin sahip olduğu üretim ve istihdam potansiyelini ortaya koymaktadır. Buna karşın, üretimde özellikle makinada dışa bağımlılık; istihdamda ise düşük ücretler, örgütsüzlük ve kayıt dışılık

sektörlerin en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Sektör temsilcileri tarafından yapılan açıklamalarda söz konusu sorunlara sıkça dikkat çekilmekte ve çeşitli çözüm yolları üzerinde iş birliğine gidilmektedir. Bu çerçevede özellikle makinada dışa bağımlılık sorununa bir çözüm girişimi olarak değerlendirilebilecek önemli bir adım atılmış ve 20-21 Ekim 2022 tarihleri arasında Bursa Uludağ Üniversitesi (BUÜ), Tekstil Mühendisleri Odası (TMO) ve Tekstil Makine ve Aksesuar Sanayicileri Derneği (TEMSAD) iş birliği ile “*I. Ulusal Tekstil Makineleri ve Sistemleri Sempozyumu*” düzenlenmiştir. Sempozyumda “*tekstile kendi teknolojinle yön ver*” sloganı çerçevesinde tekstil ve hazır giyim sektörlerinde yerli makina üretiminin sorunları değerlendirilmiş; makina ithalatını azaltmak için başta yerli makina alımında finansman desteği sağlanması olmak üzere çeşitli çözüm yollarına dikkat çekilmiştir⁹⁵. İki yılda bir gerçekleştirilmesi planlanan bu sempozyum, sektörün gelişimi açısından tarafların iş birliğine vurgu yapan önemli bir girişim olarak karşımıza çıkmaktadır.

95 Barış Sedef, “Yerli Makine Alıcılarına Finans Desteği Verilmeli”, *www.dunya.com.tr*, 31 Ekim 2022, <https://www.dunya.com/ekonomi/yerli-makine-alicilarina-finans-destegi-verilmeli-haberi-673148> adresinden erişildi.

Kaynaklar

- Ağra, Güler, “Kuruluşundan Günümüze Kadar Organize Sanayi Bölgeleri ve Sorunları”, Yıldız Teknik Üniversitesi, 1982.
- Aktar, Ayhan, “Bursa’da Devlet ve Ekonomi”, içinde *Bir Masaldı Bursa*, ed. Engin Yenal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.
- Aktar, Ayhan, “Toplumsal Değişme Sürecinde Küçük İmalat Sanayii: Bursa Dokuma Sanayiinde İnsan İlişkileri”, İstanbul Üniversitesi, 1989.
- Ansal, Hacer, “75 Yılda Başlı Çeken Sektörlerden: Tekstil”, *75 Yılda Çarklardan Çiplere*, ed. Oya Baydar Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- Bekmen, Ahmet, “Sermayenin Etik İnşası: Küresel Meta Zincirleri ve Çalışma Standartları”, İstanbul Üniversitesi, 2010.
- Birecikli, İhsan Burak, “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, *Akademik Bakış*, 2.3, 2008.
- Boratav, Korkut, “Korumacı-Devletçi Sanayileşme: 1930-1939”, içinde *75 Yılda Çarklardan Çiplere*, ed. Oya Baydar (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), ss. 71-76.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi*, 24. baskı (İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2019).
- Çevik, Bora, *Tekstil Sektörü* (İstanbul, 2015), https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/sr02_tekstilsektoru.pdf adresinden erişildi.
- ÇSGB, “İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayıları Hakkında Tebliğler-2023 Ocak Ayı İstatistiği”, www.cs.gb.gov.tr, 2023, https://www.cs.gb.gov.tr/media/90468/ocak_2023-isci.pdf adresinden erişildi.
- Danacı, M. Cem, “Türkiye’de Özelleştirme Faaliyetleri ve Bir Örnek Olay Sümerbank ve Dünya Uygulamaları”, İstanbul Üniversitesi, 1996.
- Dölen, Emre, *Tekstil Tarihi*, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992.
- DPT, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*, Ankara 1963.
- DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, Ankara, 1979.
- DPT, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, Ankara 1968.

DPT, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, Ankara 1973.

Dülgeroğlu, Ercan, “Türk Tekstil Sanayiinin Dışa Açılması”, *Uludağ Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Dergisi*, 7.2, 1986.

Esi, Bestem, “Türk Tekstil Endüstrisi ve Gelişimi”, *Journal of Awareness*, 2, 2017.

Gökçen, Ahmet Mucip, “Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İktisat Politikaları ve Ekonomik Gelişme”, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, ed. Mehmet Zencirkıran, Dora Yayınevi, Bursa 2020.

Güleryüz, Ömer, “Küresel Gelişmeler Işığında Türkiye’de Tekstil Sektörü ve Geleceği”, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011.

Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, *Covid-19 Krizine Yanıt ve Dayanıklılık Projesi Tekstil Sektörü Analiz Raporu ve Kılavuzu- TR1 ve TR2 Bölgeleri*, 2021, <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/dokuman/covid-19-krizine-yanit-ve-dayaniklilik-projesi-tekstil-sektoru-analiz-raporu-ve-kilavuzu-trb1-ve-trb2-bolgeleri/2155> adresinden erişildi.

Kaya, Erdal, “Denizli Tekstil Sektöründe Emek Süreci: Nitel Bir Analiz”, Pamukkale Üniversitesi, 2020.

Kepenek, Yavuz, “Türkiye’nin 1980 Sonrası Sanayileşme Süreci”, *75 Yılda Çarklardan Çiplere*, ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

Keyder, Çağlar, “İmalat Sektörünün Yapısı (1923-1929)”, *75 Yılda Çarklardan Çiplere*, ed. Oya Baydar Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

Kiper, Mahmut, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayi Politikaları ve Sümerbank”, *Mühendislik Mimarlık Öyküleri II*, TMMOB, Ankara 2006.

Kuruç, Bilsay, “1930’ların Sanayi Hareketinde Unutulanlar ve Az Bilinenler”, *75 Yılda Çarklardan Çiplere*, ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999).

Kuzucu, Yılmaz, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Tekstil Tarihinin Gelişimi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

MAKFED, *Makine İmalat Sektörü Türkiye ve Dünya Değerlendirme Raporu*, Ankara, 2021.

Öngüt, Çağatay Emrah, “Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sanayiinin Değişen Dünya Rekabet Şartlarına Uyumu”, Devlet Planlama Teşkilatı, 2007.

Özaslan, Metin, "Türkiye'de Dışa Açılma Süreci ve Sanayinin Mekansal Dağılımında Değişimler", *IV Ulusal Coğrafya Sempozyumu: Avrupa Birliği Sürecindeki Türkiye'de Bölgesel Farklılıklar*, Ankara, 2006.

Özüğürlü, Metin, *Anadoluda Küresel Fabrikanın Doğuşu Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, Halkevleri Emek Çalışmaları Merkezi Bilimsel Yayınla, 1, İstanbul 2005.

Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Polatoğlu, Mehmet Gökhan, "Türkiye'nin Kalkınmasında Sümerbank ve Etkinliği (1933-1987)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 104, 2021.

Sedef, Barış, "Tekstil Makinelerinde Paslanmaz Çelik ve İkinci El Sorunu Çözülmesi", *Dünya Gazetesi*, 7 Şubat 2020.

Sedef, Barış, "Yerli Makine Alıcılarına Finans Desteği Verilmeli", *www.dunya.com.tr*, 31 Ekim 2022, <https://www.dunya.com/ekonomi/yerli-makine-alicilarina-finans-destegi-verilmeli-haberi-673148> adresinden erişildi.

SGK, "SGK Sigortalı İstatistikleri Ocak 2023, 4/a Kapsamında İşyeri, Zorunlu Sigortalılar ve Prime Esas Ortalama Günlük Kazançların Faaliyet Gruplarına Dağılımı", *www.sgk.org.tr*, 2023, <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Aylik/42919466-593f-4600-937d-1f95c9e252e6/> adresinden erişildi.

Sönmez, Mustafa, "75 Yılın Sanayileşme Politikaları", içinde *75 Yılda Çarklardan Çiplere*, ed. Oya Baydar Tarih Vakfı Yayınları, Bursa 1999.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *Tekstil, Hazırgiyim ve Deri Ürünleri Sektörleri Raporu (2020)*, 2020.

TCMB, "İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı", *www.tcmb.gov.tr*, 2023, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Reel+Sektor+Istatistikleri/Imalat+Sanayi+Kapasite+Kullanim+Orani/> adresinden erişildi.

TCMB, *Koronavirüs Salgınının Reel Sektöre Etkileri Anketi*, 2020, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/1ba636c7-cab9-4727-b1b6-22c1357960ec/Kutu_4.2_2020-3.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-1ba636c7-cab9-4727-b1b6-22c1357960ec-nepL2Re adresinden erişildi.

TİM, *İhracat 2022 Raporu* (İstanbul, 2022), www.tim.org.tr, 2022, https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/TIM%20I%CC%87hracat%20Raporu%202022.pdf adresinden erişildi.

TİM, “Ülkelere Göre Sektörel İhracat Rakamları”, www.tim.org.tr, 2022, <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari> adresinden erişildi.

TÜBİTAK, “TÜBİTAK BUTAL/Bursa Test ve Analiz Laboratuvarı”, www.tubitak.org.tr, 2022, <https://butal.tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/tarihce> adresinden erişildi.

TÜİK, “Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev. 3) Göre İhracat ve İthalat (1996-2019)”, www.tuik.gov.tr, 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> adresinden erişildi.

TÜİK, “Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev. 4) Göre İhracat ve İthalat (2013-2023)”, www.tuik.gov.tr, 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> adresinden erişildi.

TÜİK, “Esas işinden dolayı sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmayanlar”, www.tuik.gov.tr, 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1> adresinden erişildi.

TÜİK, “Sanayi Üretim Endeksi 2005-2023”, www.tuik.gov.tr, 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=sanayi-114&dil=1> adresinden erişildi.

TÜİK, “Toplam Sanayi Ciro Endeksi 2005-2023”, www.tuik.gov.tr, 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=sanayi-114&dil=1> adresinden erişildi.

Uğur, Abdullah, “Türkiye’nin Dış Ticaretinde Tekstil-Giyim Sektörünün Yeri ve Yeni Rekabet Dönemi”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2.2, 2004.

Uludağ İhracatçı Birlikleri (UIB), *Türkiye Tekstil Sektörü ve Bursa*, Bursa, 2020.

Uyanık, Seval, ve R. Tuğrul Oğulata, “Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sanayiinin Mevcut Durumu ve Gelişimi”, *Tekstil ve Mühendis*, 20.32, 2013.

Yapar Saçık, Sinem, “Türkiye’de Bavul Ticaretinin Dış Ticaret İçerisindeki Yeri ve Büyüme-Bavul Ticareti İlişkisi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12.4, 2013.

Yıldız, Halil, "Türkiye'nin Sanayileşmesinde Dokuma Sanayiinin Yeri ve Önemi", *İstanbul İktisat Dergisi*, 1989.

Yılmaz, Gülşah, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Yerel Tekstil Üretiminden Sanayileşmeye Geçiş", T.C. Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2015.